

לימוד תורה לנשים אסף כהן

- א. מבוא.
- ב. מניין שאשה פטורה מלימוד תורה ?
- ג. במה זכות נשים לחיי העוה"ב אם הן פטורות מלימוד תורה.
- ד. מדוע שכרה פחות משכר האיש אם תלמד תורה בכל זאת ?
- ה. דעתו של ר' אליעזר בניגוד לבן עזאי - שאין ללמד את בתו תורה.
- ו. דעת ר' אלעזר בן עזריה "שנשים לשמוע ולא ללמוד" בניגוד לבן עזאי שאמר שחייבים ללמדה.
- ז. ראייה, לכאורה, שמותר ללמד את הבנות מקרא לכתחילה.
- ח. ההלכה: הרמב"ם והטוש"ע פוסקים כדעת רבי אליעזר ור' אלעזר בן עזריה.
- ט. כיצד ניתן להסביר שנשים לומדות תורה כיום למרות ההלכה שנפסקה שלא ללמד ?
- י. מעשה דברוריא והסבר המושג "נשים דעתן קלה".
- יא. נשים כמלמדות תורה.
- יב. נשים כמורות הוראה וכדיינות.

מבוא:

בכל התורה כולה, אף על פי שבלשון זכר נאמרה, האשה שווה לאיש, מלבד במצוות ודינים ידועים, שהאשה שונה בהם מהאיש מחמת לימודים וטעמים מיוחדים¹. והרי ידוע שגבי מצוות תלמוד תורה ישנו לימוד מיוחד הפוטר את האישה.... ולכן השאלה הנשאלת היא מה עמדת ההלכה ביחס לאשה שמרצונה בוחרת ללמוד תורה ? האם זו מעלה שאשה תלמד תורה או שמא לימוד התורה לא מתאים לאשה מסיבה כלשהיא (ולכן פתרה אותה התורה ממצווה זו) ? וכן האם מעמדה מבחינה הלכתית של אישה שלמדה תורה שווה לאיש? האם תוכל לשמש כמלמדת, כרבנית וכפוסקת ?

מניין שאישה פטורה מלימוד תורה:

'ללמדו תורה'. מנלן?
דכתיב: "ולמדתם אותם את בניכם" [דברים פרק יא].
והיכא דלא אנמריה אבוה - מיחייב איהו למיגמר נפשיה (=והיכן שלא למדו אביו, חייב הוא ללמד את עצמו), דכתיב: "ולמדתם" [= "ולמדתם אתם ונשמרתם לעשותם" - דברים פרק ה פסוק א].
איהי מנלן דלא מיחייבא ? (=היא, מניין שאינה חייבת ?)
דכתיב: "ולמדתם ולמדתם", כל שמצווה ללמוד - מצווה ללמד, וכל שאינו מצווה ללמוד - אינו מצווה ללמד.
ואיהי מנלן דלא מיחייבה למילף נפשה ? (=והיא, מניין שאינה חייבת ללמד את עצמה ?)
דכתיב: "ולמדתם ולמדתם", כל שאחרים מצווין ללמוד - מצווה ללמד את עצמו,

¹ אנציקלופדיה תלמודית כרך ב, [אשה] עמוד רמב טור 1.

וכל שאין אחרים מצווין ללמדו - אין מצווה ללמד

את עצמו.

ומנין שאין אחרים מצווין ללמדה?

דאמר קרא: "ולמדתם אותם את בניכם" - ולא בנותיכם.²

במה זכות נשים לחיי העוה"ב אם הן פטורות מלימוד תורה:

אמר ליה רב לרבי חייא: נשים במאי זכיין?

באקרוי בנייהו לבי כנישתא (=הבאת בניהן לביהכ"ס ללמוד מקרא לפני רבם)

ובאתנויי גברייהו בי רבנן (=ובשליחת בעליהם לביהמ"ד ללמוד משנה/גמרא)

ונטרין לגברייהו עד דאתו מבי רבנן³ (=ובמה שממתינות לבעליהם שיחזרו)

ואם נשאל: ומה עם שכר כל המצוות שמצוות בהן הנשים? התירוץ הוא: שאין לזכות לחיי העוה"ב חיים נצחיים, אלא בזכות התורה. וכיוון שאין לנשים מצוות תלמוד תורה, שאל רב: במה הן זכות?⁴

מדוע שכרה פחות משכר האיש אם תלמד תורה בכל זאת:

דאמר ר' חנינא: גדול המצווה ועושה יותר ממי שאינו מצווה ועושה.⁵

פירשו רבותינו ז"ל טעם הדבר: שזה שטן מקטרגו כשהוא מצווה, וזה אין שטן מקטרגו (כלומר: שלמי שמצווה יש עונש בעברה, ויצרו מתגבר עליו, ולכן דואג תמיד לבטל יצרו, אבל באינו מצווה אין כאן עונש) ולפום צערא אגרא.

ורבינו הגדול ז"ל פירש: שהמצוות אינן להנאת האל יתברך המצוה אלא לזכותנו, ומי שהוא מצווה קיים גזירת המלך, ולפיכך שכרו מרובה יותר מזה שלא קיים מצות המלך...⁶

דעתו של ר' אליעזר בניגוד לבן עזאי - שאין ללמד את בתו תורה:

...מכאן אומר בן עזאי: חייב אדם ללמד את בתו תורה שאם תשתה תדע שהזכות תולה לה.

רבי אליעזר אומר: כל המלמד בתו תורה כאילו לומדה תפלות...⁷

אמר רבי אבהו: מאי טעמא דרבי אליעזר?

דכתיב "אני חכמה, שכנתי ערמה"

כיון שנכנסה חכמה באדם, נכנסה עמו ערמות.⁸

² קידושין דף כט עמוד ב.

³ תלמוד בבלי מסכת ברכות דף יז/א.

⁴ יערות דבש, דרוש א'.

⁵ בבא קמא דף פז ע"א, בבא קמא דף לח ע"א, עבודה זרה דף ג ע"א, קידושין לא ע"א.

⁶ חידושי הריטב"א מסכת קידושין דף לא עמוד א.

⁷ משנה מסכת סוטה פרק ג משנה ד.

ופי' רש"י שהאשה מתוכה היא מבינה ערמומית ועושה דברים (של זנות) בהצנע. ארבינו(=הרמב"ם) מפרש: תפלות, דברי הבל ומשלים. וכן פירש בפירוש המשנה כמו שכתב כאן מפני שרוב הנשים אין דעתן מכוונת כו'. ולדידיה(=ולשיטתו) מפרש מימרא דר' אבהו בכהאי גוונא - דכיוון שנכנסה באדם חכמה נכנסה בו ערמומית, כלומר: דווקא כשהיא נכנסת באדם נכנס בו ערמומית אבל כשהיא נכנסת באשה היא מוציאה לדברי הבל ונכנסת עמה שטות⁹.

דעת ר' אלעזר בן עזריה "דנשים לשמוע ולא ללמוד" בניגוד לבן עזאי שאמר שחייבים ללמוד:

ובן עזאי דלא כרבי לעזר בן עזריה

דתני - מעשה בר' יוחנן בן ברוקה ורבי אלעזר חסמא שהיו מהלכין מיבנה ללוד, והקבילו את רבי יהושע בבקיעין.

אמר להן: מה חידוש היה לכם בבי' המדרש היום?

ואמרו לו הכל: תלמידיך ומימיך אנו שותים!

אמר להן: אפילו כן, אי אפשר לבית המדרש שלא יהא בו דבר חדש בכל יום. מי שבת שם? אמרו לו: רבי לעזר בן עזריה.

ומה היתה פרשתו?

"הקהל את העם האנשים והנשי' והטף"

ומה אמר בה?

הואיל והאנשים באין ללמוד והנשים באות לשמוע הטף למה בא? אלא ליתן שכר למביאייהן. אמר להן: אין הדור יתום שרבי אלעזר בן עזריה שרוי בתוכו...¹⁰

ראיה, לכאורה, שמותר ללמד את הבנות מקרא לכתחילה:

המודר הנאה מחבירו... ומלמדו מדרש הלכות ואגדות(=חושבע"פ) אבל לא ילמדנו מקרא אבל מלמד הוא את בניו (ואת בנותיו) מקרא...¹¹

⁸ תלמוד בבלי מסכת סוטה דף כא עמוד ב.

⁹ לחם משנה הלכות תלמוד תורה פרק א הלכה יג.

¹⁰ תלמוד ירושלמי מסכת סוטה פרק ג דף יח טור ד/ה.

¹¹ משנה מסכת נדרים פרק ד.

תיבות "ואת בנותיו" לא מופיעות בכת"י וכן אין מופיעות בראשונים, רק בדפוסים שלנו¹². (ואולי מי שהגיה "ואת בנותיו" הסיק שבכלל בניו בנותיו)

להלכה: הרמב"ם והטוש"ע פוסקים כדעת רבי אליעזר ור' אלעזר בן עזריה:

אשה שלמדה תורה יש לה שכר, אבל לא כשכר האיש, מפני שאינה מצווה ועושה. ואע"פ שיש לה שכר, **ציוו חז"ל שלא ילמד אדם את בתו תורה**, מפני שרוב הנשים אין דעתן מכוונת להתלמד, ומוציאות דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות דעתן. אמרו חכמים: כל המלמד את בתו תורה, כאילו מלמדה תיפלות (פי' דבר עבירה). במה דברים אמורים? בתורה שבע"פ; אבל תורה שבכתב לא ילמד אותה לכתחילה, ואם מלמדה אינו כמלמדה תיפלות (רמב"ם וסמ"ג ולא כמקצת ספרי הטור). הגה: ומ"מ חייבת האשה ללמוד דינים השייכים לאשה. (אגור בשם סמ"ג). ואשה אינה חייבת ללמד את בנה תורה, ומ"מ אם עוזרת לבנה או לבעלה שיעסקו בתורה, חולקת שכר בהדייהו. (הגהות מיימוני פ"א דת"ת וסמ"ג)¹³.

כיצד ניתן להסביר שנשים לומדות תורה כיום למרות ההלכה שנפסקה שלא ללמד?

יש אומרים: אמנם ההלכה אוסרת לימוד תורה לנשים, אבל גדולי התורה ראו צורך השעה ללמד, ולכן נהגו כך נגד ההלכה. לעניות דעתי, גישה זו איננה נכונה... ובטוחני שהפוסקים לא הלכו כאן נגד ההלכה.

אלא, פשר הדבר פשוט, כי לא מצאנו בשום מקום שחז"ל אסרו ת"ת לנשים, ואין דברי ר' אליעזר אלא דברי עצה. לפי זה, **כבר אין פלא שנשים יקבלו שכר על עשיית דבר שנאסר עליהן, כי לא נאסר כלל**.

אלא דא עקא, שכתב הרמב"ם במפורש "ציוו חכמים שלא ילמד אדם את בתו תורה", ודבריו צוטטו להלכה בטוש"ע, ומשמע לכאורה שהיה לו בדברי חז"ל מקור האוסר ת"ת לנשים.

אבל אחרי העיון נראה שאין הדבר כן, כי הרמב"ם משתמש בביטוי "ציוו חכמים" בחיבורו לא לתקנת חכמים, אלא דווקא לעצה טובה. והא לכם מספר דוגמאות שכתב שחכמים ציוו עליהם:

1. "שיהא אדם שם דעותיו תמיד... בדרך האמצעית";

¹² ע"פ משנה עם פיהמ"ש לרמב"ם מהדורת הרב קאפח.

¹³ שולחן ערוך יורה דעה סימן רמו סעיף ו.

2. "מאוד מאוד הווי שפל רוח";
3. "כל המרבה דברים מביא חטא";
4. "וכל מעשיך יהיו לשם שמים";
5. "לעולם יאכל אדם פחות מן הראוי לו [לפי עושרו]";
6. "הווי מתאבק בעפר רגליהם";
7. "הווי ממעט בעסק, ועסוק בתורה";
8. "הרחק משכן רע";
9. "שיהא אדם מכבד את אשתו יותר מגופו ואוהבה כגופו";
10. "על האשה שתהיה מכבדת את בעלה ביותר מדאי".

ובכל אלו ברור לכל מעיין שמדובר בעצות טובות ולא בתקנות חז"ל. [כלומר: לא אסור, אלא לא כדאי...]

(ואולי בביטוי "ציוו חכמים" התכוון הרמב"ם במילה 'ציוו' כמשמעות צוואה של נפטר).

ואף על פי כן, חכמים הסתייגו מאוד מאדם המלמד בתו תורה, כלומר פלפולי הגמרא, מהטעמים הנ"ל: שהוא כמלמדה תפלות (משנה סוטה כ א), שלימוד זה גורם לה ערמומית (סוטה כא ב), והרמב"ם כתב ש"רוב נשים אין דעתן מכוונת להתלמד, אלא הן מוציאות דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות דעתן" (הלכות תלמוד תורה א ג). מפני שלימוד גמרא אינו שייך לנפש האשה... וכו'.

מכל מקום, **חכמי ישראל הדגישו שנשים חייבות ללמוד את ההלכות שהן מחוייבות בהן**, והגר"א בדרכו לארץ ישראל הורה לאשתו לעיין בספרי מוסר עם בנותיו. והנה מצאנו כיוצא בזה בספר חסידים (סי' שיג) שכתב וזה לשונו: חייב אדם ללמד לבנותיו המצוות, כגון פסקי הלכות. ומה שאמרו "שהמלמד תורה לאשה כאילו מלמדה תיפלות", זהו עומק תלמוד וטעמי המצות וסודות התורה וכו'. אבל הלכות המצוות ילמד לה. שאם לא תדע הלכות שבת, איך תשמור שבת, וכן כל המצות, שהרי **בימי חזקיהו האנשים והנשים גדולים וקטנים ידעו אפי' טהרות וקדשים**¹⁴. וזהו "הקהל את העם האנשים והנשים" וכו'¹⁵.

¹⁴ עיין סנהדרין צד:

¹⁵ שו"ת יביע אומר חלק ב - יו"ד סימן יז.

ויש מהאחרונים שמחלק: חיוב האיש ללמוד הוא מצווה בפני עצמה, מלבד מה שצריך ללמוד בשביל לדעת הדינים המוטלים עליו לעשותם, אבל חיוב האשה ללמוד הדינים שהיא חייבת, אינו אלא כדי שתדע מה לעשות ומה לא לעשות, אבל לא בתורת מצווה של עצם¹⁶.

ובכל זאת, נעשה הלימוד שלהן עניין בפני עצמו, ולכן הן מברכות משום זה ברכות התורה. וגם אשה היודעת כבר הלכות הצריכות לה ויודעת איך לעשותן יש לה שייכות ללימוד התורה, ולכן יכולה לברך ברכות התורה.

אבל מכל מקום אין היא מצווה ועושה ואין לה זכות התורה שיש למצווה ועושה, אך בזה שהיא עוזרת לבנה או לבעלה בגופה ומאודה שיעסוק בתורה חולקת שכר עמהם ושכרה גדול מאחר שהם מצווים ועושים על ידה¹⁷.

כל הנ"ל הוא לגבי לימוד תורת נשים ביוזמת האב או שלוחו. מאידך, כבר כתבו שאשה הרוצה מעצמה ללמוד אין מניעה בדבר:

בדברי התנאים:

"הזבין והזבות, והנדות והיולדות מותרות לקרות בתורה ולשנות במשנה, במדרש, בהלכות ובאגדות"¹⁸.

בדברי הראשונים:

"ומאמר חכמינו כל המלמד בתו תורה כאילו מלמדה תיפלות, אולי נאמר כשהאב מלמד בקטנותה... דודאי בכהאי גוונא איכא למיחש, שרוב הנשים דעתן קלות... אמנם הנשים אשר נדב לבן אותנה לקרבה אל המלאכה. מלאכת ה' מצד בחירתן בטוב במה שהוא טוב, הן הנה תעלינה בהר ה'..."¹⁹.

בדברי האחרונים:

"...אבל אם למדה לעצמה, אנו [רואים] שיצאו מן הרוב, ולכך כתב לעיל שיש לה שכר, ור"ל אם למדה התורה על מכונה, שאינה מוציאה לדברי הבאי, כי הוא אינו יודע מה שבלבה"²⁰.

¹⁶ שו"ת בית הלוי ח"א סי' ו.

¹⁷ ליקוטי שיחות, פרשת עקב/ב.

¹⁸ תוספתא ברכות ב, יב.

¹⁹ . בס' מעין גנים (מובא בתורה תמימה, דברים י"א ס"ק מ"ח).

²⁰ פרישה, י"ד סי' רמ"ו ס"ק ט"ו.

וכן בדברי אחרוני האחרונים:

"ומה שאסור לר"א ללמד לאשה תורה, דווקא ללמדה, אבל אם היא שוקדת מעצמה על התורה, מותרת היא. וגם בשאר חלקי התורה, אף בדינים שאינם שייכים לה"²¹.

לכן אם אשה עומדת על טיב עצמה ורואה שאדרבה לימוד זה מוסיף לה יראת שמים, מותר לה ללמוד בעצמה ואשרי לה וכן כתב מרן הרב קוק (אגרות ב קב).

ודרך המלך אינה שנשים תלמדנה גמרא, אלא הלכה ואמונה בעמקות גדולה ולא כל היום מן הבוקר עד הערב בעמל רב, כמו גברים. שכבר הסביר המהר"ל שנשים הינן יותר קרובות אל התורה מטבען לכן אינן צריכות ריבוי לימוד ועמל, ובמעט לימוד הן מגיעות למה שגברים מגיעים בעבודה רבה, כי יש להן השתקקות גדולה אל התורה.

בנוסף יש לתת את הדעת לשינויים שחלו בחינוך הבנות בדורות האחרונים:

השינוי נבע מהמהפיכה החברתית-תרבותית שהתחוללה בכל האנושות וגם בעם ישראל. החפץ חיים (ב"ליקוטי הלכות" סוטה דף כא) כבר עמד על כך ותיאר שני שינויים בולטים: א. בעבר, הקשר המשפחתי היה מאוד הדוק. בנות ישראל חסו בצל משפחתם והמשיכו באופן טבעי את מסורת בית אבא. לכן, גם אם הן לא היו ידעניות גדולות בזכות עצמן, הן היו מחוברות למקורות הידע, ינקו מהם והפנימו אותם. "אל תיטוש תורת אמך" הייתה הדרכה נכונה וחיונית למרות שבנות ישראל לא הקדישו את זמנן ללימוד תורני מסודר. אבל, טוען החפץ חיים, המצב השתנה: "כעת, בעוונותינו הרבים, נתרופפה קבלת האבות מאוד מאוד וגם מצוי שהבנות אינן (= שוהות) במקום האבות כלל". הקשר המשפחתי התרופף, וחייבות בנות ישראל להיות טעונות במטען רוחני עצמאי. הן כבר אינן יכולות לסמוך על החום של בית ההורים.

ב. החפץ חיים היה ער לחדירתה של ההשכלה בתוך מחנה ישראל: "בפרט אותן שמרגילות עצמן ללמוד כתב ולשון העמים". לכן מצווה רבה ללמדן תורה "כדי שתאומת (=תתאמת) אצלן ענין אמונתנו הקדושה". בנות ישראל צריכות לקנות את יסודות האמונה בצורה מעמיקה על מנת שלא יתערערו על ידי רוחות הזמן.

אמנם החפץ חיים עדיין צמצם את היקף לימוד התורה לבנות, אבל בימינו קפצנו שלב נוסף:

²¹ ספר "תורת ירוחם", סי' א.

בנותינו אינן משכילות פחות מהבנים, הן עוסקות בכל מקצועות החול מתוך העמקה והרחבה במוסדות החינוך התיכוניים והעל-תיכוניים (מדרשות, אוניברסיטאות ומכללות). השכלתן התורנית צריכה להיות לכל הפחות שוות משקל להשכלתן המדעית. ידע דליל בתורה בצד ידע רחב במדעים הוא מצב בלתי נסבל. יש להודות שתיאור מחפיר זה משקף את המצב הקיים אצל רבים וטובים - גברים ונשים כאחד - בציבור הדתי. יש המשתייכים לקהילה הדתית שרמתם האמונית קפאה בימי בית הספר היסודי ולא התפתחה במהלך השנים.

לכן, אין כל צל של ספק שבנות צריכות ללמוד תורה בעומק כדי שתפתחנה מבחינה רוחנית. אין כל צורך לגייס טיעונים פמיניסטיים כדי להצדיק את ערך לימוד התורה לבנות. הטענות הפמיניסטיות מקלקלים יותר ממה שהם תורמים, מפני שהם שמים את עיקר הדגש על עצם הלימוד (העיקר הוא השוואת מעמדן של הנשים לזה של הגברים! כשם שהגברים לומדים תורה כך הנשים לומדות תורה) ומטשטשים את המטרה של לימוד התורה - בניין האישיות.

בכך נפגעת התרומה שלימוד התורה עשוי להעניק לבנותינו. לעיתים, הטענות הפמיניסטיות אף מסיטים את לימוד התורה לעבר אפיקים שוליים.

מעשה דברוריא והסבר המושג "נשים דעתן קלה":

דוגמא ידועה לתגובתם של חז"ל כלפי נשים למדניות מצויה בטבעיות שבה התקבלה התופעה של ברוריה, אשתו של התנא ר' מאיר (בעל הנס), ובתו של התנא ר' חנינא בן תרדיון, אשר השתתפה בדיונים הלכתיים - לצידם של גדולי התנאים, כשווה להם באופן מלא. כך מצינו בתוספתא²² כי התנא רבי שמעון בן חנניא נשאל שאלה הנוגעת לדיני טומאה וטהרה ושיתף בדיון הלכתי זה במידה שווה הן את בנו של רבי חנינא בן תרדיון והן את בתו, ברוריה. הבן נתן תשובה אחת, הבת נתנה תשובה אחרת ולא זו בלבד שבדיון הלכתי זה נשמע קולה של הבת באופן שוויוני לגמרי, אלא שדבריה אף הועדפו מדברי הבן, והמסקנה היא "יפה אמרה בתו מבנו".

הדברים חדים עוד יותר בתוספתא²³ שבה ברוריה זוכה למעמד שווה במחלוקת עם גדולי התנאים. כך מובאת שם מחלוקת בין רבי טרפון, חכמים וברוריה. גם במקרה זה הועדפה דעתה של ברוריה ור' יהודה מסכם את הדיון באומר: "יפה אמרה ברוריה".

²² תוספתא כלים בבא קמא פרק ד, יז, בו נשאל התנא רבי שמעון בן חנניא - "תנור מאימתי טהרתו?"

²³ תוספתא כלים בבא מציעא, פרק א, ו.

במסכת פסחים²⁴ מובא דו שיח בין תנאים ובו התייחסות לברוריה כשווה בין שווים, וכתלמידה המהווה קנה מידה לפרק הזמן הנדרש לתנאים ללימוד של נושא מורכב. מצוין שם כי התנא ר' שמלאי ביקש מר' יוחנן שילמדו את ספר היוחסין²⁵. משסירב ר' יוחנן לבקשתו, הפציר בו ר' שמלאי כי יקדיש לכך ולו פרק זמן של שלושה חודשים. על כך השיב לו ר' יוחנן באומר: מה ברוריה ששנתה שלוש מאות הלכות משלוש מאות חכמים שונים, ביום אחד, לא הספיקה ללמוד את ספר היוחסין בשלוש שנים, אתה מתיימר ללמוד זאת בשלושה חודשים?

ברוריה היא גם דוגמה לראייה מפוכחת ואנושית הבאה לידי ביטוי בפרשנות מרהיבה של המקורות. כך מצינו בגמרא במסכת ברכות²⁶ כי בעלה של ברוריה - התנא ר' מאיר - סבל משכניו הבריונים, שהיו מצערים אותו רבות והגיעו הדברים לידי כך שהתפלל לכיליונם, וזאת לאור פירושו את הפסוק "יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם"²⁷. אך ברוריה תיקנה את בעלה והפנתה את תשומת ליבו לכך, שבכתוב לא נאמר "יתמו חטאים" אלא "יתמו חטאים", דהיינו כי תכלה הרשעה ולא הרשעים. הוויכוח הוא ענייני ולא אישי. על כן אמרה ברוריה לר' מאיר, כי אל לו להתפלל לכיליונם של הרשעים, אלא אדרבה עליו לבקש רחמים מהקב"ה ולהתפלל עליהם כי ישובו למוטב וממילא "ורשעים עוד אינם".

על רקע מקורות אלו הרואים בחכמת האישה דבר ברור ומוכן מאליו, מתעורר קושי רב בהבנת ההכללה לפיה "נשים דעתן קלה עליהן". מקורה של האמירה בסוגיה במסכת שבת²⁸, המובאת שם אגב תיאור קורותיו של התנא רבי שמעון בר יוחאי. בגמרא מובאת שיחה, שבמהלכה שיבח יהודה בן גרים את הקדמה ואת תנופת הבנייה שהביא שלטונה של רומי לישראל. למשמע דברים אלו שתק ר' יוסי כמי שנמנע מלחלוק, אך גם אינו מתלהב מן הדברים. לעומתו, רבי שמעון בר יוחאי ביקר את הדברים בחריפות, ומחמת ביקורת זו גזרה עליו המלכות מיתה. בתחילה, התחבא ר' שמעון בר יוחאי בבית המדרש עם בנו ר' אלעזר, והם ניזונו מאוכל שהביאה להם אשתו. משגברו החיפושים, ברח ר' שמעון בר יוחאי מבית המדרש למערה וישב בה שתיים עשרה שנים. ביחס לכך מציינת הגמרא, כי ר' שמעון בר יוחאי נימק לפניו בנו את בריחתו למערה בחשש פן יסבו הרומאים עינויים לאשתו המביאה להם מים ומזון והיא תגלה את מקום מחבואם. בהקשר ספציפי זה אמר רבי שמעון כי "נשים דעתן קלה".

במקור זה כשלעצמו אין כדי להפחית ממידת האינטליגנציה של נשים, וכל שנאמר בו הוא, כי נשים רגישות יותר לעינויים פיזיים ועל כן לא ראוי לחשוף אותן למצבים מסוכנים. עם זאת,

²⁴ פסחים סב ע"ב.

²⁵ קובץ ברייתות ומדרש לספר דברי הימים.

²⁶ ברכות י ע"א.

²⁷ תהילים קד, לה.

²⁸ שבת לג ע"ב.

הביטוי "נשים דעתן קלה עליהן" מופיע גם במסכת קידושין²⁹, בהקשר שלא ניתן לפרשו בדרך דומה. שם נקבע: "לא יתייחד אדם עם שתי נשים, אבל אשה אחת מתייחדת עם שני אנשים". הגמרא נותנת טעם לכך באומרה "תנא דבי אליהו, הואיל ונשים דעתן קלות עליהן".

כלומר, אין איסור של התייחדות אישה אחת עם שני גברים מפני "שהאחד בוש מחברו". מכיוון שאנשים אינם נוהגים בדרך כלל לקיים יחסי אישות בנוכחות אדם אחר. לעומת זאת, יש איסור על גבר להתייחד עם כמה נשים. מבהיר רש"י "מפני שדעתן קלה ושתייהן נוחות להתפתות ולא תירא זו מחברתה, שאף היא תעשה כמותה".

כיצד מתיישבים הדברים עם דברי המדרש "מפני מה האיש נוח להתפתות ואין האישה נוחה להתפתות? אמר להם [ר' יהושע] אדם נברא מאדמה, כיוון שאתה נותן עליה טיפה של מים מיד היא נשרית, וחיה נבראה מעצם, ואפילו אתה שורה אותו כמה ימים במים אינו נשרה"³⁰? הן במדרש זה רואים אנו כי אדרבה, אישה נוטה פחות להתפתות לדבר עבירה מאיש.

מעניין לראות בהקשר זה את התייחסות חז"ל לברוריה המהווה כאמור דוגמה מובהקת לחכמה ואף מצוינת לשבח, על ידי חז"ל, על המידה שבה הפנימה את הערכים ואת ההווי התורני, בתחומי הצניעות ואהבת התורה³¹.

במסכת עבודה זרה מתואר מקרה שבו נחלץ התנא ר' מאיר להציל את אחותה של ברוריה (אשתו) שנשבתה על ידי הרומאים לבית זונות³². הגמרא מתארת כיצד אמר ר' מאיר את המילים "אלוקי מאיר ענני" לאותו שומר וניצל בנס (ומכאן שמו: ר' מאיר - בעל הנס). בעקבות מקרה זה הפך ר' מאיר למבוקש ודיוקנו התנוסס בראש כל חוצות. אך ר' מאיר ניצל וברח לבבל. בסיומו של סיפור תלמודי זה, מופיעה דעה שונה, לפיה ברח ר' מאיר לבבל משום "מעשה דברוריא". מהו אותו מעשה שקרה עם ברוריה ואשר מחמתו נאלץ התנא ר' מאיר לגלות לבבל? זאת אין התלמוד מבאר לנו בשום מקום.

ואולם, רש"י³³ מציין את הדברים הבאים:

²⁹ קידושין פ ע"ב.

³⁰ בראשית רבה י"ז סימן ח'.

³¹ כך מצינו בגמרא (עירובין נג ע"ב) את פנייתה של ברוריה לאחד מן התנאים שלמד תורה בלחש, כי עליו ללמוד בקול רם, אם ברצונו לזכור את תלמודו ולהשרישו בלבו. כמו כן מובא שם, כי רבי יוסי הגלילי הלך בדרך ופגש את ברוריה. אמר לה: "באיזו דרך נלך ללוד?" אמרה לו: "גלילי שוטה, לא כך אמרו חכמים - "אל תרבה שיחה עם האשה"? היה לך לומר: באיזה ללוד?". כלומר, ברוריה העירה לתנא על שהשתמש במילים מיותרות בשיחתו עמה בניגוד להלכות צניעות האוסרות להרבות שיחה עם האישה.

³² עבודה זרה יח ע"א-ע"ב.

³³ שם, בדיבור המתחיל "ואיכא דאמרי משום מעשה דברוריא".

שפעם אחת לגלגה [ברוריה] על שאמרו חכמים [בסוגיה במסכת קידושין פ ע"ב] "נשים דעתן קלות הן עליהן", ואמר לה [ר' מאיר] בעלה חייך, סופך להודות לדברים. וציונה לאחד מתלמידי לנסותה לדבר עברה. הפציר בה [התלמיד של ר' מאיר, במצוות רבון] ימים רבים, עד - שנתרצית! וכשנדע לה - חנקה עצמה. וערק ר' מאיר [לבבל] מחמת הבושה.

כיצד התאבדה ברוריה בניגוד לאיסור החמור לעשות כן? מדוע שלח ר' מאיר תלמיד לפתות את אשתו רק כדי להוכיח לה את העיקרון כי "נשים דעתן קלה עליהן"? כיצד הסכים אותו תלמיד לפתות אשת איש?

נראה לכאורה כי מדובר בפיתוי שלא התממש בפועל, וכי ברוריה חוותה כישלון אישי בעצם הנכונות שהתעוררה בה להתפתות. אך גם כך קשים הדברים לגופם: כיצד ניתן לומר על ברוריה כי דעתה קלה עליה בשעה שראינו בסוגיות רבות תיאורים נשגבים של בינתה וחכמתה, שהיו לשם דבר?

ומה מוכיחה לנו העובדה כי אפילו הדגולה שבנשים ניתנת לפיתוי? וכי שונה הוא המצב לגבי גברים? וכי אין איש מועד לפיתוי אם מנסים אותו בכך? הכי חינם מתפללים אנו מדי בוקר "אל תביאנו לא לידי ניסיון ולא לידי בזיון"? הן לשום אדם אין חסינות מפני יצרים. כיצד מוכיח אפוא ניסיון זה של ברוריה את הכלל כי "נשים דעתן קלה"?

קושי דומה מצוי במסכת יומא³⁴: "שאלה אשה חכמה [כלומר התלמוד יוצא מהנחה כי השואלת חכמה] את רבי אליעזר: מאחר שמעשי העגל שווין, מפני מה אין מיתתן שווה?" כלומר, מאחר שכל מיני העבודות, שעבד העם את העגל, מהוות עבודה זרה ושוות באיסורן, מפני מה מצינו שלוש מיתות שונות [סיף, מגפה וחולי מעיים המכונה הידרוקן] ולא נגזרה מיתה שווה על כל עובדי העגל?

אמר לה [ר' אליעזר לאותה אישה חכמה]: "אין חכמה לאישה, אלא בפלך" [כלי שטווים בו חוטים], וכן הכתוב אומר: "וכל אישה חכמת לב - בידיה טוו"³⁵. מיד לאחר מכן מובאים בגמרא הסבריהם של רב ושל לוי ליישוב שאלה זו לגופו של עניין. לפנינו אפוא שאלה של שואלת המוגדרת כחכמה ושאלה זו נדונה בהמשך הסוגיה ונמצאת ראויה למענה על ידי רב ולוי. עם זאת, את השואלת עצמה שלח התנא ר' אליעזר אל הפלך ולא השיב לה דבר. מה פשרה של אמירה זו כי "אין חכמה לאישה, אלא בפלך"? וכי אין אישה מסוגלת להבין נושא עיוני מופשט? הקושי מתעצם בעת שאנו מוצאים במסכת נידה³⁶ כי הגיל שבו נשים חייבות במצוות ואשר בו מתחשבים בנדריהן הוא שתים עשרה, מוקדם בשנה לעומת גברים. זאת, מכיוון שנאמר "ויבן

³⁴ יומא טו ע"ב.

³⁵ שמות לה, כה.

³⁶ נידה מה ע"ב.

ה' אלהים את הצלע"³⁷ ודורשים חז"ל: "ויבן" - לא רק מלשון בניין אלא גם מלשון תבונה, "מלמד שנתן הקב"ה בינה יתרה באשה יותר מבאיש". האישה ניחנה אפוא בתבונה יתרה, והדבר מתבטא אף בנושאים הקשורים להגדרתה כחייבת במצוות וכמבינה מהותו של נדר. אם כך מה פשר ההתייחסות אליה כאל קלת דעת? ומדוע נאמר כי אין חכמה לה, אלא בפלך? כדי להבין סוגיה זו נראה, כי מן ההכרח לעמוד על טיבם של שלושת המונחים, שנעשה בהם שימוש במקורות דלעיל, הלא הם: חכמה, בינה ודעת, שהרי ראשית הבנה - הגדרה נכונה. מונחים אלו מבוארים על ידי רש"י³⁸:

חכמה - מה שאדם שומע מאחרים ולמד

תבונה - מבין דבר מליבו מתוך דברים שלמד;

דעת - רוח הקודש.

כלומר, "חכמה" היא דבר שניתן לשאת ולתת בו וללמדו מאחרים, "תבונה" היא ההפנמה האישית ויכולת היישום של החכמה הנלמדת, ו"דעת" היא הערך המוסף של היצירתיות הטבועה באדם, המכונה בתואר הנשגב "רוח הקודש".

האדמו"ר הראשון לבית חב"ד מרחיב בהבהרת פשרם של מונחים אלו בספרו "תניא" כדלקמן:³⁹

חכמה - היא התיאוריה המופשטת הנלמדת לימוד עיוני מפיהם של אחרים. המילה "חכמה" מורכבת מן התיבות "כח מה", דהיינו - הרעיון הגולמי. החכמה, המכונה על ידי חכמי הקבלה כ"נקודה קדמא", כלומר כנקודת הבראשית, מבטאת את הפוטנציאל הרעיוני, שהוא הבסיס לשלבי היישום שיבואו אחריו. דוגמה לחכמה היא שרטוט תבניתו של בניין על ידי אדריכל, כשלב קודם להוצאה של התוכנית העיונית מן הכוח אל הפועל.

בינה - היא הכשרון המעשי להוציא אל הפועל רעיון מופשט, כמעשהו של הבנאי הנוטל את השרטוט של האדריכל, ובכשרונו בונה את הבית על בסיס התוכנית. על כן נאמר: "מרבה עצה מרבה תבונה"⁴⁰ מי שמתיעץ בבעלי ניסיון משכיל ביישום החכמה.

דעת - היא כשרון היישום בנחישות ותוך דבקות במשימה, בבחינת "והאדם ידע את חוה אשתו"⁴¹, שזוהי ההתחברות האולטימטיבית לדבר שהיה מחוץ להווייתו. שילוב החכמה

³⁷ בראשית ב, כב.

³⁸ שמות לא, ג.

³⁹ ר' שנאור זלמן מן העיר לאדי, תניא, ליקוטי אמרים פרק ג'.

⁴⁰ אבות ב, ז.

⁴¹ בראשית ד, א.

העיונית עם כישרון ההוצאה אל הפועל וההתמדה בה, מפיקים אפוא ערך מוסף של יצירתיות - זוהי הדעת. אנו חווים את הערך המוסף היצירתי של הדבקות במשימה, בעת שאדם נחוש בדעתו לכתוב יצירה. במקרים רבים הוא חש כיצד רעיונות חדשים מפכים בו בד בבד עם הכתיבה, בלא שהיו קיימים קודם לשלב הביצוע.

על כן נאמר "בחכמה יבנה בית, ובתבונה יתכונן, ובדעת חדרים ימלאו"⁴². כלומר: מחשבה תחילה של תכנון בניית הבית - היא החכמה; הבאת התוכנית לכלל ביצוע נעשית באמצעות התבונה. סוף המעשה הוא הדבקות במשימה והשילוב שבין החכמה העיונית וכישרון ההוצאה אל הפועל, היוצרים ערך מוסף הבא לידי ביטוי במילוי החדרים וזוהי הדעת.

נענין כעת במקורות שהובאו לעיל ביחס לחכמתן, בינתן ודעתן של נשים, ונראה כי הם מקבלים מובן שונה לחלוטין מזה הנשקף בעיון ראשוני. האמירה שניתנה בינה יתרה לאישה יותר מלאיש, משמעה, כי להבדיל מתחום החכמה העיונית המופשטת, לאישה יש יתרון יחסי ברור בתחום החשיבה הפרקטית והיישומית.

חשיבה מופשטת מובילה לגישה בלתי מתפשרת של "ייקוב הדין את ההר", שכן בתחום האידיאולוגי והתאורטי, כל פשרה נתפסת כוויתור על עקרונות היסוד. לעומת זאת חשיבה פרגמטית, המתמקדת בהיבט הפרקטי מותירה מקום לגמישות, לפשרה ולאנושיות.

לפיכך, נראה כי האמירה "נשים דעתן קלה" אינה עוסקת באינטליגנציה הנשית אלא בתכונה המוגדרת כ"דעת" שהיא נחישות ההחלטה, והדבקות העיקשת ביישום רעיון עקרוני מופשט. משמעות הדבר היא, כי נשים ניחנו בגמישות רבה יותר מזו של הגברים, ואין בהן אותה מידה של "דעתנות" הרואה דברים כעקרונות מופשטים המחייבים עקשנות, נחישות חסרת פשרות וקשיות עורף לשם יישומם. נשים דעתן קלה עליהן, ולא קלה ככלל⁴³.

ואכן, את המונח "דעתן קלה עליהן" מצינו בתלמוד⁴⁴ לא רק ביחס לנשים אלא גם ביחס לבני משפחת המלוכה, (המלך והמלכה כאחד), שאינם מקפידים בתפריט המוגש להם (גדי או טלה בקורבן הפסח), שכן "דעתן קלה". בהקשר זה מובן כי המונח "דעתן קלה" משקף גמישות.

מחמת תכונה נפלאה זו של פרקטיות וגמישות מחשבתית, יבקשו חז"ל להקפיד שלא להעמיד נשים במצבי קונפליקט, שבהם התכונה העיקרית הנדרשת היא יכולת עמידה בלתי מתפשרת על עקרונות, 'הא המחיר אשר יהא'⁴⁵. אכן, גמישות אינה מקשה על התמודדות עם מצבי עימות

⁴² משלי כד, ג-ד

⁴³ לפירוש מעניין אחר ר' הרב ברוך הלוי אפשטיין בספרו תורה תמימה על דברים יא, יט באות מ"ח, וכן על בראשית ב, כב באות מ"ח.

⁴⁴ פסחים פח ע"ב.

⁴⁵ דומה כי זו הסיבה שרבי שמעון בר יוחאי ביקש למדר את אשתו ממידע שיקל להעמידהבסיכון במקרה של שבי ועינוי, וכי זהו גם הסבר אפשרי להקפדת חז"ל עם האישה בהלכות צניעות וייחוד כפי שתוארה לעיל. חז"ל ביקשו לחסוך מן האישה את הצורך להתמודד עם מצבים שבהם מופעל עליה לחץ חברתי להתפשר בתחום המיני. הדברים אינם נוגעים להבדלים בין המינים בתחום היצירי או הרגשי. אדרבה במישור זה המדרש מציין כי האיש נוח לפיתוי יותר מאשר

דווקא, ומובן כי אין לראות בגמישות זו המכונה "קלות דעת" משום חוסר שיקול דעת, או משום חוסר אחריות. אבל, אדם גמיש נכון יותר לווייתורים ובדרך כלל אינו רואה דברים כמחלטים. עולמו אינו צבוע בצבעי "שחור - לבן" בלבד, והוא נוטה להגיע לפתרונות פרקטיים. משום כך, בסיטואציות שבהן ניצבים עקרונות מקודשים הנוגדים את הנטיות הטבעיות והאנושיות ונדרשת עמידה נוקשה ועיקשת, הרי שהגמישות המחשבתית והאנושית שבהן ניחנה האישה עלולה לעמוד לה לרועץ. בדרך זו מובן פסקו של הרמ"א כי אין להפקיד בידי אישה הכרעה בנושאים של איסור והיתר כשיש צדדים להקל, שכן "אישה דעתה קלה להקל"⁴⁶.

משהוברהו מונחי היסוד של חכמה, בינה ודעת, מובן הביטוי "נשים דעתן קלה" כמבטא את הגמישות ואת הגישה הפרקטית, האנושית והרכה יותר, המאפיינת נשים, ומתיישרות גם שאר הסתירות לכאורה, שעמדנו עליהן בנספח זה.

כך מואר באור חדש מאמרו של רבי אליעזר כי "אין חכמה לאישה אלא בפלך". עיון בסוגיה בכללותה⁴⁷ מראה כי שאלתה של אותה אישה חכמה, היא חלק מסדרת שאלות נרחבת המופיעה באותו עמוד, אשר ר' אליעזר התחמק מלהשיב על כולן באמתלות שונות, והטעם האמיתי לאי מתן התשובות מובהר שם: "מפני שלא אמר דבר שלא שמע מפי רבו מעולם"⁴⁸. בדברים אלו אין אפוא כוונה לעלוב חלילה בשאלתה של האישה המוגדרת במכוון כאישה החכמה וביאור הדברים הוא כמובהר על ידי ר' שרירא גאון, כי ר' אליעזר השיב לה כפי שהשיב רק כאמתלה. התנא רבי אליעזר ציין על כן בפני השואלת, כי לא נכון הדבר שתפנה לעסוק בשאלות העוסקות בתחום עיוני מופשט, נטול כל השלכות מעשיות, שהרי יתרונה היחסי של אישה הוא בתחום היישומי - בפלך. כדי להראות כי הדברים אינם פוגמים חלילה ברמתה של השואלת. התלמוד טורח להבהיר כי השואלת היא אישה חכמה, ומייד לאחר מכן מובאת מחלוקת של רב ושמואל במתן תשובה לשאלה האמורה⁴⁹.

האישה. אבל, מכיוון שהאישה ניחנה ביכולת להתגמש ולהתפשר ביקשו חז"ל להימנע מהעמדתה במצב של קונפליקט, שבו נדרשת דווקא עמידה בניסיון תוך גילוי גישה עיקשת, נוקשה ועקרונית.

⁴⁶ הגהת הרמ"א על שולחן ערוך יורה דעה סימן קכ"ז סעיף ג'.

⁴⁷ יומא 10 ע"ב.

⁴⁸ ר' גם סוכה כז ע"ב, כח ע"א, שם נמנע ר' אליעזר מלהשיב בנושאים שאותם לא שמע מפי רבו, ודבר זה מוגדר שם כאחת מחמש התכונות המאפיינות את ר' אליעזר. ביחס לתכונה זו מבהיר המאירי שם: "לעולם יהא אדם ירא בהוראה ושלא לסמוך על סברתו אלא אחר העיון הגדול, ולא יהא בטוח בעצמו להורות אלא במה ששמע מפי רבו, או שהוא מקובל בו מפי חכם".

⁴⁹ בדרך זו מפרש את הדברים גם ר' צדוק הכהן מלובלין המבהיר: "רצונו לומר, שחכמת הנשים עיקרה בלב, והידיים ענפי הלב [כלומר, העשייה הפרקטית נובעת מתבוננת הלב ומיכולת להפנים מחד וליישם מאידך את החכמה המופשטת] כי כל כוחות הפעולה נמשכים מהלב [אדם מונע בסופו של יום בעיקר מרציות הלב ולא מחכמתו המופשטת של המוח] ועל כן חכמת אשה בפלך - רוצה לומר בכוחות הפעולה".

נשים כמלמדות תורה:

לא ילמד רווק סופרים ולא תלמד אשה סופרים, ר' אלעזר אומר: אף מי שאין עמו אשה לא ילמד סופרים (כלומר: אף מי שיש לו אשה אך אינה נמצאת עמו, לא ילמד סופרים).⁵⁰

לא ילמד אדם רווק סופרים ולא תלמד אשה סופרים – רווק, מי שלא נשא כלל, תרגום: "ובחורים" (ישעיה מ' ל') ורווקי. זה אסור מחמת אמות הילדים שמא יהיה בינו וביניהם קירוב דעת בבואן לילדיהן לבית הספר. וממעם זה לא תלמד אשה מחמת בוא אבותיהם. ואין הלכה כר' אליעזר.⁵¹

מי שאין לו אשה לא ילמד תינוקות מפני שאמות הבנים באות לבית הספר לבניהם ונמצא מתגרה בנשים וכן אשה לא תלמד קטנים מפני אבותיהן שהן באין בגלל בניהם ונמצאו מתייחדים עמה ואין המלמד צריך שתהיה אשתו שרויה עמו בבית הספר אלא היא בביתה והוא מלמד במקומו.⁵²

לפ"ז נפסק להלכה בשולחן ערוך שהסיבה היחידה לשלול מאשה ללמד, בגלל שהיא אשה, היא: אסור ייחוד, אך אם תלמד ותשמור על כל כללי הייחוד (כפי שמופיע בשו"ע אבן העזר סימן כ"ב) אין בכך כלום.

נשים כמורות הוראה וכדיינות:

החיד"א⁵³ מביא בשם ספר ה"חינוך"⁵⁴ שאשה חכמה ראויה להורות הלכה. וכן כתב גם מסברת עצמו בעל "מנחת חינוך"⁵⁵ וכן אמנם נהגו נשים במשך כל ההיסטוריה⁵⁶.
אשה פסולה לדון ודבורה לא הייתה דנה אלא מלמדת להם הדינים.⁵⁷

בסוף פרק קמא דבבא קמא (טו.) כתבו התוספות (ד"ה אשר) אשה פסולה לדון דתנן בפרק בא סימן (נדה מט:) כל הכשר לדון כשר להעיד ואשה פסולה להעיד כדאמרינן בהחובל (ב"ק פח.)
ובפרק שבועת העדות (שבועות ל.) ומדכתיב (שופטים ד ד) והיא שפטה את ישראל בדבורה אין להביא ראיה דאשה כשרה לדון דשמא היו מקבלים אותה עליהם משום שכינה. ובפרק החולץ (יבמות מה: ד"ה מי) כתבו אשה אינה ראויה לדון כדתנן כל הכשר לדון כשר להעיד ובהדיא איתא בירושלמי דיומא (פ"ו ה"א) מעתה שאין אשה מעידה אינה דנה ודבורה לא היתה דנה אלא מלמדת להם

לעניין זה ר' ר' צדוק הכהן מלובלין, ליקוטי אמרים צ"א וכן קט"ז; פוקד עקרים כ"ו; צדקת הצדיק קמ"ו; דובר צדק עמ' 34.

⁵⁰ משנה מסכת קידושין פרק ד משנה יב

⁵¹ רמב"ם פירוש המשניות - מסכת קידושין פרק ד משנה יג

⁵² רמב"ם יד החזקה - הלכות איסורי ביאה פרק כב סעיף יג

⁵³ ברכי יוסף חו"מ ז, יב.

⁵⁴ סוף מצווה קנ"ב.

⁵⁵ סוף מצווה עח.

⁵⁶ ראה למשל בספר "שם הגדולים", ערך רבנית.

⁵⁷ טור חושן משפט סימן ז.

שידונו אי נמי על פי הדבור שאני וכיוצא בזה כתבו בסוף פ"ג דשבועות (כמ: ד"ה שבועת)⁵⁸

לפ"ז מעיקר הדין: אישה פסולה מלדון בדיני ממונות ובדיני נפשות, וכן אין להפקיד בידי אישה הכרעה בנושאים של איסור והיתר כשיש צדדים להקל (שכן "אישה דעתה קלה להקל"), אך על כל פנים אשה חכמה ראויה להורות הלכה.

⁵⁸ בית יוסף חושן משפט סימן ז אות ד ד"ה אשה פסולה.